

UDK 572:903.5(497.16 »Kuće Rakića«)

Božina M. Ivanović*
Milan Đ. Pravičević*

OSTEOLOŠKI NALAZI — TUMUL IZ ZETSKE RAVNICE

Sinopsis

Antropološki je obrađen osteološki materijal iz tumula iz zetske ravnice, sa obale rijeke Cijevne, sa lokaliteta »Kuće Rakića«. U tumulu je otkriveno 7 grobova sa inhumiranim pokojnicima. Pokojnici su sahranjeni u zgrčenom stavu, položeni na lijevi ili desni bok.

Uvod

Rezultati arheoloških istraživanja lokaliteta Crvena Stijena, (kod sela Petrovića, opština Nikšić) snažno su podstakli nova istraživanja ne samo u Crnoj Gori nego i znatno šire. Pokazalo se naime da, Crvena stijena »danas predstavlja tačku pored koje se ne može preći pri proučavanju paleolitskog, mezolitskog i neolitskog doba Balkana i čitave južne Evrope.«¹ Istraživanja Crvene Stijene su pokazala da »najdonji stratumi pripadaju predmsterijenskom periodu, što znači da su to u ovom momentu najstariji kulturni sedimenti ne samo u Jugoslaviji nego i na Balkanu u cjelini. Pored toga, nije bez interesa spomenuti da Crvena Stijena sa kulturnim slojem debljine 20,30 m predstavlja, uz lokalitet El Castillo u Španiji, paleolitsku stanicu sa najdubljim kulturnim slojem u Evropi.«² U njoj je utvrđeno prisustvo paleolitskog čovjeka i to je »do sada najveće pećinsko nalazište pračovjeka u svijetu«, pošto je »sloj XXXI bio naseljen prije otprilike 180 hiljada godina, a poslednji stanovnici napustili su pećinu (sloj I) negdje oko 1500 godina prije nove ere.«³

* Božina Ivanović, Prirodno-matematički fakultet, Podgorica

* Milan Pravičević, Arheološka zbirka Crne Gore, Podgorica

¹ Benac A., Uvod, Crvena Stijena, Zbornik radova, Nikšić 1975, str. 5.

² Benac A., Isto, str. 4.

³ Basler Đ., *Stariji litički periodi u Crvenoj Stijeni*, Crvena Stijena — Zbornik radova, Nikšić, 1975, str. 11—120.

Istraživanje paleolita i mezolita u Crnoj Gori vršena su u zapadnoj Crnoj Gori (pećine Crvena Stijena i Odmut) kao i u sjevernoj Crnoj Gori (kanjon Čehotine, Mališina Stijena, Medena Stijena)⁴ U oblasti kanjona Morače u toku su istraživanja pećine Bioče.⁵ Rezultati istraživanja na pomenutim lokalitetima ukazali su na prisustvo kultura iz perioda srednjeg paleolita (musterijen: Crvena Stijena, Bioče), perioda prelaza srednjeg u gornji paleolit (najstariji slojevi Mališine Stijene), kompleksa gornjih paleolitskih kultura (Mališina Stijena, Medena Stijena, Crvena Stijena), epipaleolitskih kultura (Medena Stijena, Crvena Stijena) i mezolita (Medena Stijena, Odmut, Crvena Stijena). Ove kulture obuhvataju period između 120.000 godina i 6.000 godina p.n.e.

Istraživanja civilizacije neolita na teritoriji Crne Gore,⁶ mada malobrojna i nedovoljno zastupljena u odnosu na ostale civilizacijske epohe koje su egzistirale na prostoru savremene Crne Gore, kao ni istraživanja predhodnih paleolitskih i mezolitskih staništa nisu do sada rezultirala pronalaskom osteoloških ostataka samih tvoraca i aktera. Rezultati i proizvodi njihovog uma i ruku su evidentni i kao takvi materijalno su konstatovani u većem broju.

Osteološki materijal, bilo iz skeletnih ili spaljenih grobova, iz perioda »metalnih« civilizacija (eneolita — bakarno doba, bronzano i gvozdeno doba) nalazimo samo pojedinačno. Razloge ovakvoj situaciji nalazimo u vrlo slaboj očuvanosti malobrojnih osteoloških ostataka iz tumula kao mjesta sahranjivanja, ne samo na teritoriji Crne Gore,⁷ arheološkim objektivnim okolnostima odnosno stepenom (ne)istraženosti arheoloških lokaliteta i što treba posebno naglasiti, ranijem sistemu i praksi arheoloških istraživanja. Naime, radi se o metodološki neprimjerenj praksi uništavanja skeletnih ostataka, proizašlih kao rezultat arheoloških iskopavanja bez predhodno izvršene antropološke analize. Praksi i navici koja nas je zauvijek profesionalno spriječila na putu ka interdisciplinovanijem i samim time sveobuhvatnijem saznanju o, ne samo za nas značajnim, jedinkama koje su živjele u vremenu minulih civilizacija.

Uslovi i mjesto nalaza

U zetskoj ravnici, na desnoj obali rijeke Cijevne u ataru sela Kuće Rakića, arheolozi Olivera Žižić i Milan Pravilović su u jednom tumulu nakon izvršenih arheoloških istraživanja valorizovali

⁴ D. Srejović — Č. Marković, *Medena stijena*, Arheološki pregled, 27, Ljubljana, 1987, str. 37—38.

⁵ D. Srejović — O. Žižić, *Bioče*, Arheološki pregled, 27, Ljubljana, 1987, str. 36.

⁶ Č. Marković, *Neolit Crne Gore*, Beograd, 1985. (sa starijom literaturom).

⁷ O istorijatu istraživanja pod tumulima s posebnim osvrtom na antropološki materijal, vidi: Z. Mikić, *O antropološkoj istraženosti ilirskog stanovništva*, Naučni skup, — Sahrnjivanje kod Ilira, SANU, Beograd, 1979. str. 187—204.

»najraniji ritus sahranjivanja pod tumulima na ovom prostoru«. ⁸ Autor je detaljno opisao lokaciju i položaj tumula, grobove u nje-mu, nalaze u grobovima, način sahranjivanja i kulturno-hronološki okvir lokaliteta.

Na osnovu arheoloških istraživanja i dobijenih rezultata, O. Žižić je zaključila: da je u očuvanoj niveleti ukopa grobova odno-sno temeljnoj zoni tumula u stratigrafski istim uslovima i na istom nivou otkriveno sedam (7) grobova, sa inhumiranim pokojnicima koji pripadaju primarnim sahranama pod tumulom i jedan ukopani grob bez ostataka pokojnika — kenotaf(?); da pravougaoni i elipso-idni oblici grobova sa pohranjenim pokojnicima u položaju zgrčenca pripadaju tzv. — jamnoj kulturi; da prisustvo antropomorfne kera-mičke plastike violinastog oblika (tri ženske i jedna fragmentovana muška figura) stoji u neposrednoj vezi sa prvim susretom duhovnog života domorodaca, u eneolitskom dobu na prostoru zetske ravnice, sa mediteranskim influencama karakterističnim za čitav anadolsko-mediteranski kompleks u vrijeme EH i MH (Early Helladic, Mid-dle Helladic, Bronze Age). ⁹

Ono što posebno karakteriše nalaz iz tumula jeste sahranjivanje u jamno ukopanom grobu i figuralna antropomorfna plastika, koja za sada nije konstatovana na teritoriji Jugoslavije (bivše SFRJ). ¹⁰ Violinski oblik ovih figura upućuje na egejsko područje odnosno tradiciju poznatih kikaladskih idola ovoga oblika, što u suštini odgo-vara osnovnim smjernicama šireg konteksta i upućenosti na Grčko kopno i šire egejsko-anadolski prostor.

Poznato je da kult mrtvih i pogrebni ritual svojom konzerva-tivnošću pruža značajne mogućnosti u rješavanju problema kao što je naš, iskazan premijernim pronalaskom na lokalitetu »Kuće Ra-kića«. Pogrebni rituali su uvijek zavisni od tradicije, privredno-društvenog ustrojstva i religiozno ideoloških shvatanja i kao takvi su neraskidivo vezani za samo biće populacije, često su njegovo jedino distinktivno obilježje.

Glavno obilježje perioda kome bi hronološki trebalo da pri-pada tumul iz Kuća Rakića, generalno govoreći je kult mrtvih i kult plodnosti a njegov najupadljiviji materijalni dokaz su upravo votivi-idoli, polagani u grob zajedno sa pokojnikom. Vezuju se za pogrebni ritual i shvatanja u vezi sa zagrobnim životom.

⁸ O. Žižić, *Violinski idoli — tumul iz zetske ravnice*, Glasnik OU CANU, XIV, Podgorica, 1995. (u štampi).

⁹ M. Gimbutas, *The destruction of Aegean and East Mediterranean ur-ban civilization around 2300 B.C.*, u *Bronze Age Migrations in the Aegean-Archeological and linguistic problem in Greek Prehistory*, I, International Colloquium on Aegean Prehistory, Scheffild — New Jersey, 1974, str. 129—139.

¹⁰ Najbliža analogija našem nalazu konstatuje se na nekropoli tumula na lokalitetu Štoj (Shtoj), tumul br. 6, udaljenoj od Skadra 5 km. Istraživa-nja je obavio A. Koka, 1985. godine. A. Koka, *Kultura e varrezes tumulare te Shtojit*, Iliria, 1985/2, Tirana, 1986, str. 241—249; B. Govedarica, *Rano bron-zano doba na području istočnog Jadrana*, ANUBiH, Sarajevo, 1989, str. 213.

Sl. 1. — Lokalitet »Kuće Rakića« — položaj grobova 1—8 u okviru tumula nakon čišćenja

U istoriji religija III milenijuma p.n.e. možemo vidjeti sačuvane ostatke neolitskih elemenata. Boginja-majka sa njenim zemaljskim aspektima, u značenju gledanja na svijet kao na domovinu demona, jasno nam ukazuje o korijenima mita, magije i religije i predstavlja u isto vrijeme trag bogova koji će doći na vlast u velikim civilizacijama bronzanog doba na Mediteranu.

Oblici grobova su od drugorazrednog značaja i važnosti, uopšteno govoreći mada u našem konkretnom slučaju predstavljaju još uvijek premisu preko koje ni u kom slučaju ne možemo preći. Oni nas upućuju na određenu tradiciju, ekonomsko-društvene faktore i slične elemente koji odražavaju lokalne karakteristike u kulturi jednog određenog područja i kao takvi su obilježje za stalež, užu zajednicu, pleme ili dio jednog naroda.

Polaganje pokojnika u grob u embrionalnom položaju nam više nego sugeriše neraskidivu vezu kulta sahranjivanja za majku--zemlju, praiskonsku praroditeljku čovječanstva.

Sahranjivanje pod tumulima nije najstariji način sahranjivanja praistorijskih stanovnika u našoj zemlji ali je tokom vremena postao primarni način sahranjivanja u oblastima Balkanskog poluostrva odnosno tek kod prelaska na ustaljeni i organizovani kult mrtvih u postneolitskom dobu kada dolazi do korišćenja tumula kao

forme sahranjivanja. Sve se to opet dešava u sudaru civilizacija, balkansko-egejsko-stepskih influenci i prožimanja.

Na jadranskom području preovlađuju tumuli sa *cista* grobovima. Za razliku od toga jamni grobovi se javljaju izuzetno. Radi se o dvije pojedinačne i međusobno udaljene humke. To je tumul *Ljeskova Glavica* u istočnoj Hercegovini i tumul u *Pažoku* (Pažok) u južnoj Albaniji¹¹ Nažalost, okolnosti i uslovi nalaza figurina iz tumula 6 u Štoju još nisu objavljeni. Tumul iz Pažoka se opredjeljuje u vrijeme protocetinskog facijesa dok se Ljeskova Glavica smatra starijom.¹² Grupa jamnih grobova na Jadranu, Albaniji i u zapadnoj Grčkoj¹³ odgovaraju sloju Odmut IV A i početku kulture Maliq IIIA, odnosno kraju eneolita na jadranskom području, što bi predstavljalo najkasniju pojavu grobova ovoga tipa.^{1*}

Eneolitska kultura neosjetno i bez prekida prelazi u rano bronzano doba oko 2.000 godine p.n.e. tako da je nekad teško utvrditi granicu velikih etapa i početka metalnog perioda.¹⁵

Elementi eneolita i rane bronzne shvataju se kao predstavnici indoevropskog stanovništva starog Balkana kada se u ovim krajevima, koji obuhvataju i teritoriju naseljenu kasnije Ilirima, ima računati sa izvjesnim razlikama u karakteru tog supstrata.¹⁶ Ova se razlika može dugo pratiti i predstavlja jedan od važnih problema u procesu ilirske etničke grupacije.

Buduća istraživanja konkretno vezana za naš problem sigurno će dati odgovor na pitanje o tačnoj ocjeni opšte kulturno-istorijske situacije koja je uslovlila pojavu jamnih grobova i antropomorfnih figurina, problem njihovog značaja i upotrebe. Sva ova pitanja ostaće bez potpunih i tačnih odgovora zbog objektivnih teškoća, prvenstveno zbog nedovoljne arheološke istraženosti teritorije Crne Gore i njene bliže okoline.

11 B. Čović, »SHNUR« i »LITZEN« keramika na području Neretve, Simpozium — Dolina Neretve, Split, 1930, str. 35—38; S. Islami — H. Ceka, *Nouvelles données sur l'antiquité illyrienne sur le territoire de l'Albanie*, Studia Albanica, 1, Tirana, 1964, str. 105—108.

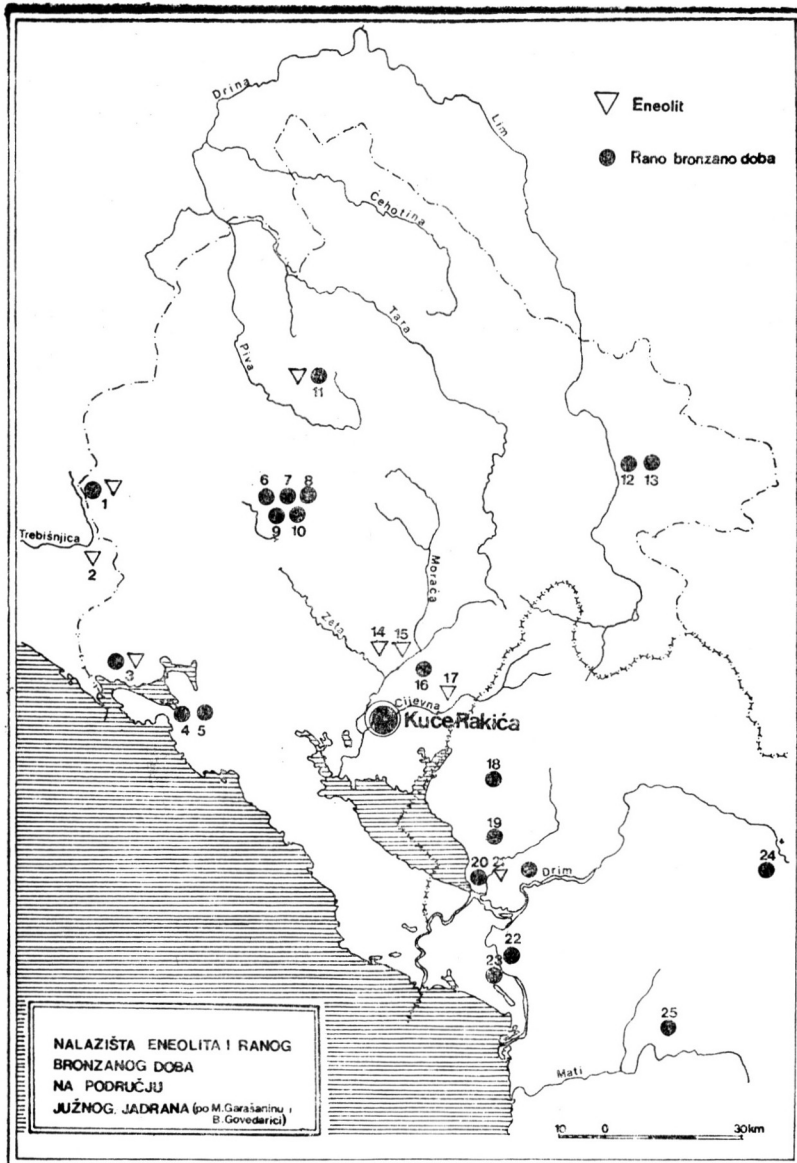
12 B. Čović, str. 38.

13 N. G. L. Hammond, *Tumulus burial in Albania and problems of Ethnogenesis*, Studia Albanica, 1/1973, Tirana, str. 170—172. Po autoru, pojava ovih tumula pripisuje se seljenju *Kurgan-peoples*, čiji je jedan val obainim putem do Jonskog mora išao a drugi preko centralnog Balkana i prema Albaniji. Pomenuti grobovi u tumulima bi trebalo, po Hamondu, da pripadaju EH II—III; isti, *Grave circles in Albania and Macedonia*, Bronze Age in Aegean — I International Colloquium on Aegean Prehistory, Sheffield — New Jersey, 1974, str. 190—191.

14 B. Govedarica, str. 214.

15 B. Čović, *Eneolitski supstrat*, Praistorija jugoslovenskih zemalja, IV, Sarajevo, 1987, str. 111—112.

16 M. Garašanin, *Nastank i poreklo Ilira*, Naučni skup — Iliri i Albanci, SANU, knj. XXXIX, Beograd, 1988, str. 28.

Karta: NALAZIŠTA ENEOLITA IZ RANOG BRONZANOG DOBA NA PODRUČJU JUŽNOG JADRANA

1. Crvena Stijena; 2. Lastva (kod Bileće) — Ljubomir (kod Trebinja);
3. Vranjaj; 4. Milovića Gumno; 5. Mala Gruda; 6. Rubež; 7. Pac-Polje;
8. Krstine; 9. Štedac; 10. Cemenac; 11. Odmuť; 12. Petnjik; 13. Budimlje;
14. Međa Glava; 15. Trijebać; 16. Medun; 17. Tuzi; 18. Škrelj;
19. Štoj; 20. Skadar; 21. Gajtan; 22. Mali Kaljaj; 23. Beltoje; 24. Kenete;
25. Nezir

Antropološka analiza

Polazeći od nalaza i rezultata arheoloških istraživanja tumula u zetskoj ravnici, izvršena su antropološka ispitivanja skeletnog materijala sa ove nekropole. Skeleti iz ovog tumula predstavljaju do sada najstariji pronađeni i antropološki obrađeni osteološki materijal iz zetske ravnice, odavno poznate po bogatim arheološkim nalazima i lokalitetima.

Antropološka ispitivanja su izvršena standardnim antropološkim instrumentima i primjenom opšte važeće metodologije rada.

Fotografije je snimio Milan Pravilović, koautor ovog rada i učesnik u iskopavanju na Kućama Rakića. Osteološki materijal iz ovog tumula čuva se u Antropološkoj zbirci Prirodno-matematičkog fakulteta u Podgorici.

Opis grobova

Tumul na lokalitetu »Kuće Rakića«, radno nazvan tumul 1, je bio kružnog oblika, prečnika 14 m, oivičen na niveleti ukopa grobova kamenim vijencem. U njemu je konstatovano osam (8) skeletnih grobova i jedan kenotaf, bez skeletnih ostataka. Sedam inhumiranih pokojnika pripadao je primarnoj fazi sahranjivanja dok je grob, radno nazvan grob br. 9, pripadao nekom kasnijem ukopavanju pokojnika. Grobne jame su bile pravougaonog, trapezoidnog i elipsoidnog oblika. Ukopavane su na dubini od 0,25 m do 0,70 m. Pokojnici su polagani u grob na lijevom ili desnom boku, u zgrčenom položaju. Orijentacija grobova, a samim time i skleta u njima je različita.

Grob 1 (devastirani)

Elipsoidna grobna jama, ukopana u kompaktni konglomerat, pri dnu prelazi u pravougaoni oblik, pokrivena kamenom profilisanom pločom. Dno groba pokriveno sitnim pijeskom i tamno-mrkom zemljom.

Dimenzije: dužina 0,85; širina 0,55 m, dubina 0,55 m.

Orijentacija: SI—JZ.

U SI dijelu groba nađeni djelovi tankih kostiju donjih ekstremiteta (*fibula*) mlađe osobe (*iuvēnis*).

Grob 2 (sl. 2)

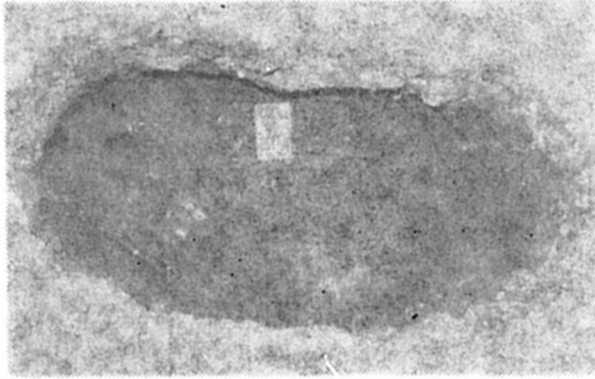
Elipsoidna grobna jama, ukopana u kompaktni konglomerat, pri dnu prelazi u pravougaoni oblik, ispunjena gusto naslaganim ob-

lucima i zemljom tamnomrke boje.

Dimenzije: dužina 1,25 m; širina 0,58 m; dubina 0,7 m.

Orijentacija: S—J, devijacijom sjevernog dijela od 17° ka zapadu.

Pokojnik položen na desni bok u strogo zgrčenom stavu, glavom prema sjevero-zapadu. Donji ekstremiteta (*femur, tibia, fibula*) oštro prelomljeni u koljenima. Kostii loše očuvane, kičmeni stub kalcinisan.

Sl 2. — Grob 2 sa zgrčenim skeletom pokojnika položenim na desni bok

Grob 3 (sl. 3, a, b)

Pravougaona grobna jama blago zaobljenih uglova, ukopana u konglomerat, ispunjena krupnim oblutkom, između zemlja tamno-crne boje.

Dimenzije: dužina 3 m; širina 1,80 m; dubina 0,75 m.

Orijentacija: SI—JZ.

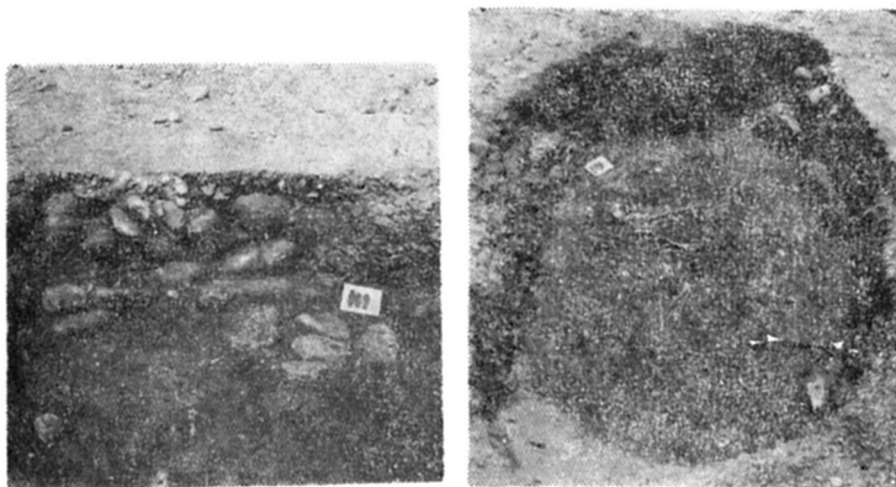
U centralnom dijelu groba konstatovani osleološki ostaci pokojnika u zgrčenom položaju, na desnom boku. Loše očuvane kosti ekstremiteta (*humerus, tibia, fibula*) i na položaju pretpostavljene glave jedan zub (sekutić).

Grob 4 (sl. 4)

Pravougaona grobna jama blago zaobljenih uglova, ukopana u konglomerat, ispunjena crvenkastom, rastresitom zemljom i manjom količinom većih oblutaka.

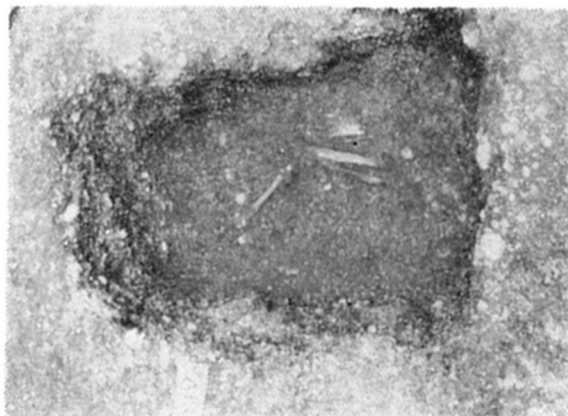
Dimenzije: dužina 1,2 m; širina 0,82 m; dubina 0,4 m.

Orijentacija: S—J sa neznatnom devijacijom ka istoku.

Sl. 3. — Grob 3 a) Ostaci skeleta u okviru grobne rake; b) Profil ukopa groba

Ostaci loše očuvanog skeleta bez tragova lobanje. Pokojnik položen u zgrčenom položaju na desni bok. Sačuvani djelovi ekstremiteta (*humerus, tibia, fibula, ulna*).

Sl. 4. — Grob 4 pravougaonog oblika sa ostacima kostiju ekstremiteta

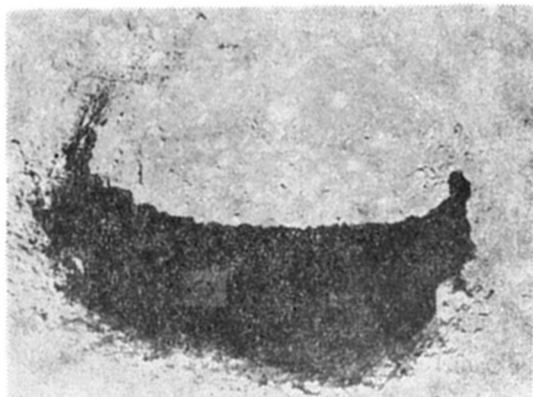
Grob 5 (sl. 5)

Elipsoidna grobna jama ukopana u konglomerat, ispunjena tamnomrkom zemljom i sitnim šljunkom.

Orijentacija: SZ—JI, s devijacijom sjevernog dijela od 10° ka sjeveru.

Dimenzije: dužina 0,90 m, širina 0,58 m, dubina 0,50 m.

Antropološki ostaci dobro očuvani. Položaj pokojnika u strogo zgrčenom stavu, položen na lijevi bok. Očuvane kosti glave i djelovi *clavicule*, *humerusa*, *radiusa*, *ulne*, *tibe* i *fibule*.

Sl. 5. — Grob elipsoidnog oblika

Grob 6 (sl. 6)

Elipsoidna grobna jama ukopana u konglomerat, ispunjena tamnomrkom zemljom.

Dimenzije: dužina 1,13 m; širina 0,80 m; dubina 0,52 m.

Orijentacija: S—J, s devijacijom od 23° sjeverno od dijela ka zapadu.

Pokojnik položen na lijevi bok u strogo zgrčenom položaju. Lobanja oslonjena na oblatak na lijevoj strani i povijena ka grudi-

Sl. 6. — Grob sa skeletom pokojnika u zgrčenom stavu položenim na lijevi bok

ma. Ruke savijene u laktu sa šakama ispod brada. Noge preklopljene štro i povijene ispod karlice. Skelet relativno dobra očuvan (kosti lobanje, *clavicula*, *humerus*, *radius*, *ulna*, *pelvis*, *femur*, *tibia*, *fibula*).

Grob 7 (sl. 7)

Pravougaona grobna jama blago zaobljenih uglova, ukopana u konglomerat, ispunjena crvenkastom zemljom i većom količinom oblutaka.

Dimenzije: dužina 1,62 m; širina 0,82 m; dubina 0,25 m.

Orijentacija: S—J, s devijacijom sjevernog dijela od 23° ka letaka.

Skeletni ostaci pokojnika loše očuvani. Pokojnik položen u blago zgrčenom stavu na lijevi bok. Djelimično očuvani ostaci lobanje, *ulna*, *tibia*, *fibula*.

Sl. 7. — Grob 7 sa ostacima zgrčenog skeleta i keramičkom posudom u predjelu trbuha

Kraniološke karakteristike

Lobanja spada u kategoriju veoma dugih lobanja i njena najveća dužina (ML) iznosi 191 mm. Dužina loabnje (M2) je 170, a dužina (M3) 189 mm. Maksimalna širina lobanje (M8) iznosi 120 mm i po ovom parametru spada u kategoriju veoma uskih lobanja.¹⁷ Po dužinskom dijametru ova lobanja ne iskače iz srednjih grupnih vrijednosti, ali je po širinskom dijametru ispod prosječnih grupnih

¹⁷ Alekseev V. P., Debec G. F.: *Kraniometrija, Metodika antropoloških issledovanij*, Moskva, 1964, s. 116.

vrijednosti.¹⁸ Najmanja širina čela (M9) je veoma mala i iznosi 87 mm, dok je dužina čela (M29) velika (116), a potiljačna (M31) mala.

Na lobanji su izračunata dva indeksa: lobanjski ili dužinsko-širinski i fronto-parijetalni.

Indeks lobanje (M8/1) služi kao jedna od osnovnih karakteristika za utvrđivanje antropoloških tipova. Lobanjski indeks neolitske lobanje iz zetskog tumula iznosi 62,50 i spada u kategoriju dolihokranih i to hiperdolihokranih lobanja. Recentno stanovništvo zetske ravnice, kao i čitave Crne Gore, ima brahikarne i hiperbrahikarne glave.

Fronto-parijetalni indeks (M9/8) ispitivane lobanje ima vrijednost 72,50 i pripada kategoriji velikih vrijednosti ovog indeksa.

Antroposkopska i epigenetička ispitivanja na ovoj lobanji bila su limitirana stepenom njene očuvanosti i činjenicom da je lobanja bila ispunjena zemljom, a njene kosti su veoma trošne, tako da se i pri pažljivom dodiru prosipaju i drobe. Otuda su nemetričke osobine samo djelimično ispitane, uz primjenu metodike Movsesjana i dr.¹⁹ i Malinowskog A., Wolanskog N.²⁰

Lobanja u *normi frontalis* pokazuje da je glabela blaga i slabo ispupčena i da je drugog stepena ispupčenosti, odgovara dužini neurokranijuma i njegovom indeksu. Nadvjedni luci (*arcus superciliaris*) takođe su blago naglašeni i njihovo pružanje prema globali pokazuje da oni pripadaju prvom stepenu.

Sl. 8. — Lobanja iz groba 6 u normi vertikalis

¹⁸ Hrisofonova E. N.: *Variacii struktury osnovnih otdelov skeleta, Morfologija čeloveka*, Moskva, 1983, s. 137.

¹⁹ Movsesjan A. A., Mamonova N. N., Ričkov J. G.: *Programa i metodika issledovanija anomalij čeloveka*. Vop., antrop., 51, Moskva, 1957, s. 127—150.

²⁰ Malinowski A., Wolanski N.: *Metody badan w biologii czlowieka, Wybor metod antropologicznych*. Warszawa, 1988.

Lobanja u *normi verticalis* dolihokrana je i pentagonoidna, jer se njena najveća širina nalazi na zadnjoj trećini lobanje (Sl. 8). Lobanja ima slabo izraženo spoljašnje ispupčenje (*protuberantia occipitalis externa*) i pripada drugoj kategoriji.

Na lobanji u *normi lateralis* (Sl. 9) i *normi occipitalis* konstatovani su ovi nemetrički karakteri:

U regionu *pteriona*, na lijevoj strani, spajanje pojedinih kosti u formi je 1, dok na desnoj strani nije bilo opservacije.

Lambdoidni šav je sa dodatnim kostima *os Wormii suturae lambdoidea* i *os Wormii suturae occipito-mastoidea*.

Tjemeni otvor (*foramen parietale*) konstatovan je na desnoj strani i to bočno od sagitalnog šava, a na lijevoj strani ovaj otvor nije registrovan.

Nadočni otvori (*foramen supraorbitales*) raspoređeni su obostrano.

Jagodično-lični otvor (*foramina zygomaticofaciales*) postoji na lijevoj strani.

Podbradni otvor (*foramina mentalia*) zapažena je takođe samo na lijevoj strani lobanje.

Sl. 9. — Lijevi profil lobanje iz groba 6

LITERATURA

- Alekseev V. P., Bebec G. F., *Kraniometrija, Metodika antropoloških isledovanja*. Moskva, 1964, s. 116.
- Bazler Đ., *Stariji litički periodi u Crvenoj Stijeni*. Crvena Stijena, zbornik radova, Nikšić 1975.
- Benac A., *Uvod*. Crvena Stijena zbornik radova, Nikšić 1975, s. 5.
- Čović B., »SHNUR« i »LITZEN« keramika na području Neretve, Simpozijum HAD »Dolina Neretve«, Split, 1980.
- *Eneolitski supstrat*, Praistorija jugoslovenskih zemalja, IV, Sarajeno, 1987.
- Garašanin M., *Nastanak i poreklo Ilira*, Naučni skup — Iliri i Albanci, SANU, knj. XXXIX, Beograd, 1988.

- Gimbutas M., *The destruction of Aegean and East Mediterranean urban civilization around 2300 B.C.*, I International Colloquium on Aegean Prehistory, Scheffild — New Jersey, 1974.
- Govedarica B., *Rano bronzano doba na području istočnog Jadrana*, ANUBiH, Sarajevo, 1989.
- Hammond N.G.L., *Tumulus burial in Albania and problems of Ethnogenesis*, *Studia Albanica*, 1/1973, Tirana, 1973.
— *Grave circles in Albania and Macedonia*, Colloquium on Eagean Prehistory. Scheffild — New Jersey, 1974.
- Hrisafonova E. N., *Variacii struktury osnovnih odelov skeleta — Morfologija čeloveka*, Moskva, 1983.
- Islami S. — Ceka H., *Nouvelles donnée sur l'antiquité illyrienne sur le territoire de l'Albanie*, *Studia Albanica*, 1/1964, Tirana, 1964.
- Koka A., *Kultura e varrezes tumulare te Shtojit*, Iliria, 2/1985, Tirana, 1985.
- Malinowski A., Wolanski N.: *Metody badan w biologii czlowieka*, Wybor metod antropologizycznych. Warszawa, 1988.
- Marković Č., *Neolit Crne Gore*, Filozofski fakultet — Centar za arheoiška istraživanja, knj. 5, Beograd, 1985.
- Mikić Ž., *O antropološkoj istraženosti ilirskog stanovništva*, Naučni skup — Sahrnjavanje kod Ilira, SANU, Beograd, 1979.
— *Antropološka struktura stanovništva Srbije — Etnoantropološki problemi*, knj. 4, Beograd, 1988.
- Momovsesjan A. A. — Mamonova N. N. — Ričkov G. G., *Programa i metodika issledovanija anomalij čeloveka*, Vop. antrop. 51, Moskva, 1975.
- Srejić D. — Marković C., *Medena Stijena*, Arheološki pregled, 27, Ljubljana, 1987.
- Srejić D. — Žižić O., *Bioče*, Arheološki pregled, 27, Ljubljana, 1987.
- Žižić O., *Violinski idoli — tumul iz zetske ravnice*, Glasnik, XIV, OU, Podgorica, 1995.

Božina Ivanović
Milan Pravilović

OSTEOLOGICAL FINDS — TUMULUS FROM THE ZETA PLAIN

Summary

In a tumulus from the Zeta Plain near the banks of the river Cijevna, which is a tributary to the river Morača, at the locality of Kuće Rakića, there was found a necropolis with seven skeleton graves. Diced persons were buried in concerted position and were laid on side, either left or right — in a form of embrion. Skeletons are preserved in poor state so they could not be properly anthropologically treated. Skeleton from the grave n° 6 was best preserved, especially its skull, which was later analysed by anthropometrical, anthroposcopic and epigenetic methods.

Male skull, from the time of final Eneolithic or Early Bronze Age, from the Zeta's tumulus has fine shape. Cranium is very long and narrow. Forehead is narrow, slightly swathed with slightly prominent glable and eye-socket curves. By its shape, the skull is dolyhocrane, and even hyper-dolyhocrane with the skull nidex of 62,50 and big front-parietal index 72,50. By variations norm, the skull is pentagonoid. Calot has thin walls and well-defined sutures.